

II. Biserica și Școala/ The Church and the School

Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în veacul luminilor

Schools, teachers and books in Arad City in the age of lights

*Sorin Bulboacă,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad*

Abstract

The purpose of the article is to present key moments in the development of education in the town of Arad in the Enlightenment. Article explain school policy Vienna in Banat. We focus on the role of the school in a society in process of modernization in the context of Habsburg reformist legislation, including in education, giving details Catholic secondary school in Arad and Orthodox elementary schools, supported by the bishop of Arad. National College Moise Nicoara from Arad was founded in 1745 (as a gymnasium). Today is an elite school in Romanian secondary education. The teacher of Banat and of Arad county, in the eighteenth century, no longer a minister of the church but a community servant who pays for training children. In the Eighteenth Century, from Arad to teach in two primary schools that took invataori Orthodox Serb, who taught in Romanian and Serbian (Ioan Mihailovici, Grigore Voinovici, Maxim Iancovici, Dimitrie Iercovici, Franz Milici etc.)

Key words: schools, teachers, handbooks, Enlightenment, didactics

Prezentul articol reprezintă un omagiu față de pedagogul și istoricul, profesorul universitar **Vasile Popeangă** (1920-2012), fost director al Liceului pedagogic din Arad și președintele filialei Arad a Societății de Științe Istorice timp de trei decenii (1959-1989), aducând remarcabile contribuții științifice la istoria învățământului românesc din Banat și Transilvania în veacurile XVIII-XX.

Scopul articolului este să prezinte principalele momente în dezvoltarea învățământului în orașul Arad în secolul Luminilor. Nu ne

referim la școala germană din Aradul Nou, o localitate separată de orașul Arad în veacul al XVIII-lea. Nu ne propunem o abordare exhaustivă, în contextul unei cercetări aflate în desfășurare. Ne-am focalizat pe rolul școlii într-o societate aflată în plin proces de modernizare, în contextul legislației reformiste habsburgice, inclusiv în sfera educației, prezentând date semnificative despre gimnaziul catolic din Arad dar și școlile elementare ortodoxe, susținute de episcopia Aradului și de comunitatea urbană. Colegiul Național Moise Nicoară din Arad a luat ființă în 1745 (sub forma unui *gimnaziu inferior*) azi fiind o școală de elită din învățământul secundar românesc.

Politica școlară a Vienei în Banat

În spiritul veacului Luminilor, în Imperiul Habsburgic, școala este scoasă de sub controlul exclusiv al Bisericii, cum era în Evul Mediu, fiind pusă sub controlul statului, devenind o problemă politică. Conținutul învățământului suferă modificări radicale, în sensul laicizării și al orientării spre caracterul realist și practic. Politica școlară a Curții din Viena dobândește pronunțate accente iluministe în timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780). Maria Tereza stimulează înființarea școlilor, considerând învățătura de carte un factor de progres a comunităților și de întărire a statului. Cărturarul pașoptist George Barițiu remarcă că, între 1745-1761, Maria Tereza a convocat un număr de 12 diete și în acest timp au fost votate 105 articole de lege în domeniul învățământului și al politicii educaționale¹. Noi categorii sociale sunt cuprinse în acțiunea de alfabetizare, prin înființarea unei rețele organizate de școli, prin pregătirea de cadre învățătoarești și dotarea școlilor cu materiale didactice. Aplicarea acestui program și-a aflat suportul în viziunea cercurilor politice din Viena privind instrucția și educația ca și componente majore ale politicii de stat².

Începe să prindă contur, tot mai mult, **ideea de luminare a maselor**, prin intermediul școlilor primare din sate (învățământul popular). În anul 1763, Curtea din Viena a cerut episcopilor ortodocși să se ocupe de educația locuitorilor. În timpul primei sale vizite în Banat, în 1768, viitorul împărat Iosif al II-lea a fost neplăcut surprins de numărul mic al școlilor și de proporțiile analfabetismului³. În consecință, în scurtă vreme, Curtea din

¹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 364.

² Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p. 313-314.

³ Ioan Munteanu, *Banatul istoric 1867-1918*, vol. 3 (Școala.Educația), Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 38-39.

Viena a decis măsuri importante referitoare la înființarea de școli și dezvoltarea învățământului, inclusiv în mediul rural.

În 20 mai 1771, a apărut **Normal- Patentul** cu referire la învățământul românesc și sârbesc atât din Banatul cameral cât și din granița militară, lege prin care se hotăra înființarea de școli elementare sau triviale în toate localitățile. Copiii din familiile ortodoxe aveau voie să frecventeze școlile catolice din Banat, care erau în general germane⁴. Frecventarea școlilor se referea la copiii între 6-12 ani. Tendințele de centralizare și unificare a învățământului pe care Curtea din Viena le promova nu puteau fi realizate numai de autoritățile școlare centrale. Era necesară organizarea directoratelor școlare și recrutarea unor inspectori școlari cu orizont cultural și pedagogic, care să stimuleze dezvoltarea învățământului. În acest sens, la 6 februarie 1773, Theodor Ivanovici Iancovici a fost numit director al școlilor ortodoxe române și sârbești din Banat⁵.

După încorporarea Banatului, din punct de vedere administrativ, în regatul Ungariei (în 1778), școlile primare din regiune au intrat sub prevederile legii **Ratio Educationis (1777)**, după care au funcționat, în linii generale, până în anul 1868. **Ratio Educationis** introducea noi discipline de învățământ în școlile elementare: desenul, economia casnică, de câmp, istorie naturală, fizică, geografie etc. Se prevedea ca fiecare să se instruiască în limba maternă, prin învățători pricepuți, iar învățământul elementar urma să fie unic, egal pentru toți, indiferent de religie și stare socială. Învățătorul era numit de către organele statului fără amestecul forului bisericesc, în fiecare parohie urmând să fie organizată o școală⁶.

În 1774 apare primul regulament școlar pentru Banat, care oglindea tendințele organizării activității școlare de către stat – *Regulile directive pentru îmbunătățirea școlilor elementare sau triviale ilirice și valahice*. Regulamentul prevedea înființarea a 373 de școli noi și repararea a 21 de clădiri de școală, precum și construirea a 19 locuințe pentru învățători⁷. În școlile capitale (principale) cum era și cea din Arad, învățământul trebuia să se desfășoare conform normelor noi în vigoare și a metodelor pedagogice

⁴ Stelean Ioan Boia, *Lipova- istorie și administrație (sec. XVIII-XIX)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, p. 15.

⁵ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974, p. 15.

⁶ Stelean Ioan Boia, *op. cit.*, p. 15-16.

⁷ Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 40-41.

propagate de Felbiger⁸. Conform dispozițiilor în vigoare, o școală ”capitală” trebuia să fie prevăzută cu 2-3 învățători, un catihet care să învețe copiii, pe lângă scris, citit și socotit și noțiuni elementare de limbă latină, geografie și istorie⁹.

În *Regulile directive* era precizată obligația învățătorilor de a alcătui lista tuturor copiilor cuprinși între 6 și 13 ani. Această listă trebuia să fie prezentată autorității politice pentru a se asigura frecventarea școlii de către toți copiii obligați să urmeze cursurile școlare. Învățătorii erau obligați să comunice semestrial informații despre recensământul copiilor, frecventarea școlii și starea ei. Toate școlile, indiferent de confesiune și de limba de predare, erau controlate de stat. Dar susținerea școlilor nu era asigurată de stat, ci din fondul școlar care se constituia prin donații din partea episcopilor, a unor fundații școlare, contribuții în natură, colecte în biserici, taxe la încheierea căsătoriilor și la succesiuni etc.¹⁰ Iosefinismul considera școala ca un factor de progres social iar neștiința de carte cauza tuturor relelor și viciilor sociale. Absolutismul luminat considera că menirea școlii era ridicarea nivelului de cultură și formarea unor cetățeni devotați, loiali statului și disciplinați¹¹.

Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) a încercat să impună limba germană ca unică limbă oficială a statului, să forțeze predarea ei în școli. Învățătorii erau obligați să învețe limba germană, fiind amenințați că, în caz contrar, vor fi eliminați din învățământ. Despotul luminat Iosif al II-lea decreterază, în anul 1784, introducerea limbii germane ca unică limbă oficială în Imperiul Habsburgic, fiind convins că un stat unitar, absolutist, trebuie să posede o limbă unitară. De cunoașterea limbii germane depindea primirea oricărui post de funcționar, învățător, intrarea într-o școală medie (gimnaziu).

În viziunea împăratului, învățarea limbii germane trebuia să înceapă chiar din clasa I iar după 3 ani nici un elev nu mai putea să fie primit într-o școală superioară fără stăpânirea limbii germane. Cu toată opoziția reprezentanților comitatelor, Iosif al II-lea întărește și în 1786 aceste dispoziții, cu obligația ca toate obiectele de învățământ să se predea în limba

⁸ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 156.

⁹ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, București, 1966, p. 27-28.

¹⁰ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 16-17.

¹¹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 281.

germană în Ungaria, Transilvania și Banat. Implementarea acestor dispoziții nu s-a realizat datorită decesului împăratului, în 1790¹².

Școli și dascăli în orașul Arad în veacul Luminilor

În anul 1707, în mănăstirea minorilor din Arad se deschide prima școală elementară, din orașul Arad, despre care avem date certe, deschisă de călugărul de origine bavareză Camil Nöffrich, în care se predă în limba latină. În anul 1745, în mănăstire este adus un profesor bun de latină, susținut financiar din veniturile adunate de călugării cerșetori, punându-se astfel bazele unui gimnaziu inferior.

Școala primară ortodoxă din Arad s-a înființat în anul 1721, ajungând să numere, conform conscripției școlare din 1772, peste 100 de elevi. Este vorba de **cea mai veche școală elementară cu o continuitate neîntreruptă**, de aproape 3 secole, în comitatul (ulterior județul Arad)¹³. Câteva decenii mai târziu (la o dată pe care nu o cunoaștem cu precizie) s-a mai înființat o școală elementară ortodoxă în Arad.

Conscripțiile de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale din Arad cuprind o serie de informații și despre localurile școlilor primare din oraș. Cele două școli primare din Arad aveau în 1773 localuri corespunzătoare, susținute de comunitatea urbană și episcopia ortodoxă. În 1784-1786. La una dintre școli era învățător **Vasile Nicolici**, un dascăl priceput, care predă în limbile română și sârbă peste 100 de elevi. El propunea să se instituie o direcție a școlilor Aradului (în 1786)¹⁴. În anul 1789, Franz Milici semnează în calitate de director local corespondența școlară trimisă de la Arad¹⁵.

În anul 1772, cei doi învățători ai școlilor primare din Arad aveau salarii relativ egale, 100, respectiv 90 de florini. Salariile învățătorilor erau asigurate de comunitatea urbană. Dintr-un atestat eliberat în 2 octombrie 1770 de către episcopul ortodox al Aradului, Pahomie Knezevici, reiese că învățătorul Ioan Mihailovici se ocupase din 1764 de educația copiilor și dovedise ca dascăl erudiție și integritate morală. În Arad a funcționat ca învățător și Dimitrie Iercovici, care în anul 1778 a părăsit orașul. În 1791 erau învățători la școlile primare din Arad, Grigore Voinovici și Maxim Iancovici. Majoritatea dascălilor erau sârbi de origine, care cunoșteau însă și

¹² Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977, p. 156.

¹³ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 75.

¹⁴ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Arad, *Colecția arhive școlare*, doc.120 din 1786.

¹⁵ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 103.

limba română, în care și predau disciplinele școlare, fiind susținuți de episcopii sârbi din Arad¹⁶.

În școlile capitale (**Hauptschule**), așa cum erau școlile primare din orașul Arad, planul de învățământ prevedea studierea, în clasa I, a următoarelor discipline: **religia**, după tabele principale ale catehismului, **învățarea literelor (a scrierii)**, silabisirea și **citirea**. În clasa a II-a, elevii studiau materiile: **religie**, **citire**, **aritmetică** (învățau primele 5 operații aritmetice), **caligrafia** după tabele speciale. În clasa a III-a, școlarii parcurgeau disciplinele: **religie**, **citire**, **istorie**, **limba germană**, **scrierea corectă**, **caligrafia** (scrierea curentă germană, cea de cancelarie și scrierea latină), **aritmetica** (numerele, regula de 3 simplă, fracțiile, regulile asocierii, combinațiilor și extragerea rădăcinii pătrate). Din analiza programei școlare se observă trecerea spre un învățământ cu un conținut realist, utilitarist, practic¹⁷.

În anul 1745 ia ființă la Arad un **gimnaziu inferior**, confesional, o **școală latină catolică**, ce se transformă în **gimnaziu superior** în anul 1753, cu limba de predare germană, devenind ulterior o școală de elită, Colegiul Moise Nicoară de astăzi¹⁸. Gimnaziul era frecventat de copiii ofițerilor și soldaților din garnizoana orașului, dar și de copiii funcționarilor, meșteșugarilor, ai negustorilor, inclusiv români, maghiari, sârbi etc.¹⁹

În anul 1753, se deschid clasele de poetică și retorică, organizate după modelul programei iezuite. În anul 1776, școala se transformă în **gimnaziu regesc**²⁰.

Din datele privind elevii gimnaziului, existente începând cu anul 1765, dar incomplete până în 1796, rezultă că primul elev, copil al unui iobag român, a fost primit în această școală în anul 1783, probabil în urma decretului de toleranță al împăratului Iosif al II-lea. La sfârșitul vaecului al XVIII-lea, printre stipendiații acestei școli erau numeroși români, cei mai

¹⁶ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2006, p. 389-402.

¹⁷ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *op. cit.*, p. 151-152.

¹⁸ Himpfner Béla, *Az Aradi királyi Főgymnasium története*, Arad, 1896, p.9-52.

¹⁹ Otto Greffner, Mario Stoica, *286 de ani de învățământ în limba germană în Aradu Nou. Retrospectivă istorică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura "Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2012, p. 93.

²⁰ Györgyössy Rudolf, *Arad sz. kir. város községi iskoláinak története*, Arad, 1896, passim.

mulți provenind din rândul categoriilor urbane, mai puțin din rândurile iobăgimii²¹.

Gimnaziul a fost frecventat și de copii provenind din **familii macedo-române** bogate (Bibici, Bohus etc.), care făcuseră avere profitând de oportunitățile economice și comerciale existente în comitatul Aradului. Unii dintre profesorii gimnaziului din Arad, în perioada 1794-1800, puteau fi de origine română, ca *Mandic* (Mandik), *Bocsanu* (Bocssány), *Ivaciu* (Ivács) și *Stanea* (Sztány)²². În 1786/1787, gimnaziului i-au fost alocate 4 burse de categoria a III-a, iar în 1787/1788, o bursă de categoria I și 3 burse de categoria a II-a, beneficiind de ele și elevi români. În 1798 gimnaziul avea un director și cinci profesori (câte unul pentru fiecare clasă).

Învățătorul din Banat și părțile Aradului, în secolul al XVIII-lea, nu mai este un slujbaș al bisericii ci un slujbaș al comunității care îl plătește pentru instruirea copiilor. Formarea, pregătirea învățătorilor români de la începutul secolului al XVIII-lea s-a realizat în vechile centre mănăstirești sau prin ucenicie făcută pe lângă un dascăl necunoscut, care iniția sumar în arta predării pe tânărul aspirant la treapta dascăliei. Procedul pregătirii dascălilor pe lângă un alt învățător s-a menținut până spre sfârșitul secolului pentru satele de pe valea Mureșului²³.

În același timp, apar noi idei pedagogice, promovate de didactica lui Ioan Ignațiu Felbiger, prin intermediul cărții publicate în anul 1775, **Metodenbuch fur deutsche Sculen**. Ideile pedagogice difuzate se refereau la metodele noi, a căror introducere în școală se urmărea: metoda simultană, metoda literelor inițiale și metoda tabelară. Aceste noi metode educative au fost aplicate în practica școlară de Frederic Hahn, când era inspector școlar la Berlin, în perioada 1753-1759 (metoda tabelară și metoda literelor inițiale). Directorul școlilor bănățene, Teodor Iancovici, a tradus din limba germană manualul de didactică elaborat de Felbiger, pentru a promova în rândul dascălilor români noile idei și metode pedagogice²⁴.

Manuale

În anul 1773, cărturarul iluminist Theodor Ivanovici Iancovici de Mirievo a colaborat la redactarea *Planului de organizare a școlilor triviale din Banat*, fiind numit director al școlilor ortodoxe. În această calitate de director (pe care o deține până în anul 1782), Theodor Ivanovici tipărește o

²¹ ****Monografia Liceului "Ioan Slavici" fost "Moise Nicoara" din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971, p. 12-24.

²² Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 80-82.

²³ Vasile Popeangă, *op.cit.*, p. 199-200.

²⁴ *Ibidem*, p. 201-204.

serie de manuale și cărți metodice în limba română: *Abecedarul*, după J. Felbinger (Viena, 1777), manualul de *Reguli școlare* (Timișoara, 1778), *Manualul de citire în limba română și germană* (1778) și *Îndreptar pentru învățătorii de școli elementare*, tradus din limba germană.

Observațiile juste ale lui Theodor Ivanovici Iancovici cu privire la metoda literală și tabelară, care duceau la bucherisire, la învățarea mecanică (deși pentru vremea respectivă avea caracter progresist) au fost însușite de Deputăția aulică ilirică. În anul 1777, Theodor Ivanovici Iancovici de Mirievo și Mihail Roșu au deschis, la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Timișoara, cursuri pentru pregătirea învățătorilor din Banat, cu predarea în limbile română, germană, sârbă și latină, la care se studia metoda ”naturală”.

S-au ținut două asemenea cursuri de perfecționare, în anii 1778 și 1779²⁵. Se verificau cunoștințele regulilor citirii, scrierii, aritmeticii, însușirea metodei de predare simultană, după metoda obligatorie literală și tabelară²⁶. Timp de doi ani, între 1774-1776, Theodor Ivanovici Iancovici depune mari eforturi în vederea procurării de cărți școlare (abecedare și catehisme în primul rând, dar și ceaslovuri și psaltire mai vechi) în limba română²⁷.

În martie – mai 1782, la Pojon (Bratislava), a funcționat o comisie mandată cu aplicarea legii *Ratio educationis*... (august 1777) în Banat și Serbia, din care au făcut parte reformatorul școlar J. Felbinger, Theodor Ivanovici Iancovici de Mirievo, precum și inspectorii școlari. În același an (1782) apare lucrarea didactică *De lipsă cărticică* elaborată de Mihail Roșu, lucrare considerată drept primul manual de metodică tipărit în limba română, utilizat mult în școlile din Banat, inclusiv în orașul Arad²⁸. La Timișoara, în perioada 1789-1812, Dimitrie Țichindeal și Mihai Dascălul au organizat cursuri speciale pentru pregătirea învățătorilor²⁹.

În veacul al XVIII-lea, se remarcă înmulțirea instituțiilor de învățământ din orașul Arad, precum și creșterea numărului elevilor români în școlile arădene. Numărul insuficient al învățătorilor calificați și numărul mic al manualelor școlare, au reprezentat obstacole importante în calea dezvoltării învățământului din orașul Arad în secolul Luminilor³⁰.

²⁵ Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *op.cit.*, p. 43.

²⁶ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *op. cit.*, p. 222.

²⁷ *Ibidem*, p. 132..

²⁸ Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *op.cit.*, p. 46.

²⁹ *Ibidem*, p. 48.

³⁰ Virgil Valea, *Aspecte ale învățământului arădean între anii 1721-1866*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat – Crișana*, vol. VIII, Editura ”Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014, p. 419. Autorul

Învățământul românesc din orașul Arad a cunoscut o puternică dezvoltare după înființarea Preparandiei, în 1812, care devine, în scurtă vreme, o școală de elită, formând generații de învățători în spirit național.

se referă la școlile din comitatul Arad, mai puțin la școlile din orașul Arad în secolul al XVIII-lea.